

УДК 347.4

*Л. С. Шимон**аспірант кафедри цивільного права № 1**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРО ВИЗНАННЯ СТРАХУВАННЯ ОСОБИСТИМ ВИДОМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

У науковій літературі питання про належність страхування до видів забезпечення виконання зобов'язання є дискусійним. Проблема полягає в тому, що відповідно до ч. 2 ст. 546 ЦК законом або учасниками цивільних відносин можуть встановлюватися, крім поійменованих видів забезпечення, неустойки, поруки, завдатку, застави, гарантії та притримання, інші види забезпечення – непойменовані. При цьому законодавець не закріплює як самого поняття виду забезпечення виконання зобов'язання, так і його обов'язкових ознак. Це дає змогу дослідникам зараховувати до «інших» видів забезпечення виконання зобов'язання різні правові міри, в тому числі страхування, зокрема страхування відповідальності. За відсутності безспірних ознак видів забезпечення виконання зобов'язання та їх неоднакової природи у вітчизняній літературі одні науковці допускають розгляд страхування як виду забезпечення виконання зобов'язання, а інші дотримуються протилежної думки.

С. М. Андросов виділяє страхування з «інших сучасних засобів забезпечення належного виконання господарського кредитно-банківського зобов'язання», що «стимулюють належне та реальне виконання боржником покладених на нього зобов'язань, а також забезпечують задоволення законних вимог кредитора у разі невиконання (неналежного виконання) своїх обов'язків боржником» [1, с. 10]. М. І. Брагінський, звертаючи увагу на виконання страхуванням забезпечувальної функції, вважає, що обов'язок страхувальника страхувати ризик відповідальності за порушення договору може бути передбачений як альтернатива надання будь-якого із видів забезпечення виконання зобов'язання [2, с. 640]. М. С. Клапків зазначає, що страховик, страхуючи платоспроможність позичальника, дає тим самим гарантію кредитором повернути йому борг, і з правового боку ця страхова операція є, по суті, наданням страховиком страхового гарантійного зобов'язання [3, с. 288]. Останнє вказує на виконання страхуванням функції захисту прав кредитора. О. М. Свириденко, пояснюючи, що «з правових позицій, звісно, страхування не розглядається як спосіб забезпечення зобов'язань, хоча чинне законодавство дає приблизний перелік таких засобів» [4, с. 119]. При цьому автор аргументує свій висновок тим, що страхування кредитних ризиків спрямоване не на стимулювання боржника до ви-

конання зобов'язання, а на забезпечення інтересів кредитора.

Як бачимо, одні дослідники виділяють стимулюючу спрямованість страхування, інші – захисну. Показово, що останнім часом страхування ризиків кредитора (фінансових чи підприємницьких) та відповідальності боржника за порушення договору дедалі частіше розглядається як вид забезпечення виконання зобов'язання, завдяки якому кредитор отримує захист своїх прав за порушенням договором. Так, зараховують до забезпечень страхування підприємницьких ризиків Н. С. Кузнєцова та Т. В. Боднар [5, с. 398]. О. О. Юрченко зазначає, що «спосіб захисту страхового інтересу являє собою передбачену законодавчо змогу страхувальника (застрахованої особи) вимагати виконання обов'язку за договором страхування страховиком, а також звертатися за захистом до компетентних органів» [6, с. 6]. На думку О. В. Латинцева, «страхування як спосіб забезпечення договірних зобов'язань фактично займає проміжне положення між порукою та гарантією» [7, с. 266]. Таку думку поділяють О. М. Свириденко [4, с. 119], І. Сюсель та С. Єфімов, називаючи страхування фінансових ризиків особливим способом забезпечення і видом цивільно-правових відносин із захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, пов'язаних із виникненням збитків внаслідок невиконання (неналежного виконання) їх контрагентами договірних зобов'язань [8, с. 58].

Отже, фінансова стабільність клієнта на момент укладення кредитного договору аж ніяк не є гарантією повернення позичених коштів. Зменшення або усунення кредитного ризику досягається за допомогою страхування кредитів. А захист інтересів банку-кредитора полягає в тому, що у разі несплати боргу погашення заборгованості за наданим кредитом бере на себе страхова компанія. Тому має рацію О. Свириденко, зазначаючи, що страхування кредитних ризиків спрямоване, насамперед, не на стимулювання боржника до виконання зобов'язання, а на забезпечення інтересів кредитора, його захист. Досягається це шляхом перенесення несприятливих наслідків порушення умов договору з однієї майнової сфери до іншої на підставі заздалегідь укладеної домовленості [4, с. 119]. Саме в наданні страхового захисту вбачає економічну сутність страхування В. П. Янишен [9, с. 519].

Як бачимо, дослідники вказують на виконання страхуванням як стимулюючої, так і захисної

функцій. Саме про виконання функції стимулювання боржника до належного виконання зобов'язання та захисту порушених прав кредитора йдеться у процесі дослідження природи видів забезпечення виконання зобов'язання. При чому науковці наголошують, що оскільки підставою для реалізації видів забезпечення (а саме завдяки реалізації види забезпечення проявляють себе) є факт невиконання або неналежного виконання зобов'язання, а їх застосування дає змогу кредитору захистити свої права, то визначальною функцією видів забезпечення виконання зобов'язань виступає захисна (у цьому ж значенні – компенсаційна, відновна) функція [10, с. 14]. Аналіз видів забезпечення свідчить, що, реалізуючи забезпечення, кредитор отримує виконання порушеного боржником зобов'язання або від третьої особи (поручителя, гаранта), або завдяки зверненню стягнення на заставлене чи притримане майно виключно в порядку захисту своїх прав, а не шляхом стимулюючого впливу на боржника. Сама ж потенційна можливість застосування видів забезпечення виконання зобов'язання є стимулом до належного виконання зобов'язань боржником, що вказує на виконання забезпеченнями стимулюючої (превентивної, запобіжної, виховної) функції. Її реалізація здійснюється пасивно, тобто саме встановлення забезпечення договором чи законом спонукає боржника виконати зобов'язання належним чином під загрозою реалізації у разі порушення. Отже, притаманні страхуванню специфічні функції: забезпечення матеріального захисту на випадок реалізації ризикових подій та превентивна – такі самі, як і функції, що виконуються видами забезпечення виконання зобов'язання.

На практиці досить часто зустрічається така схема страхування кредитів: банк видає кредит і страхує ризик його неповернення через порушення своїх зобов'язань контрагентом, тобто виступає страхувальником. А клієнт банку, який отримав кредит, при цьому страхує ризик цивільної відповідальності за порушення ним кредитного договору, виступаючи страхувальником. Внаслідок цього за одним кредитним договором щодо повернення одного й того самого кредиту застосовується страхування як ризику кредитора неповернення кредиту, так і відповідальності боржника за його неповернення. У разі настання страхового випадку зобов'язок повернення кредиту лягає на страховика. При цьому страхова сума встановлюється з огляду на усю суму заборгованості, включаючи відсотки за користування кредитом, що означає захист порушених прав кредитора-позикодавця в повному обсязі. Незважаючи на поширеність таких договорів страхування, в літературі висловлюються думки щодо неможливості укладення договорів страхування позичальниками своєї відповідальності, оскільки страховий ризик (небезпека) має бути незалежним від волі страхуваль-

ника. Зокрема, Ю. Ю. Попов вважає, що договір страхування, укладений під умовою невиконання страхувальником власного договірної зобов'язання, не відповідає закону [11, с. 17]. Він наголошує, що страховим випадком закон визначає подію, тобто юридичний факт, який не залежить від волі особи, щодо якої така подія спричиняє певні правові наслідки (наприклад, стихійні явища, зміна курсу валют, вчинок іншої особи) [11, с. 17].

Таким чином, і страхування ризику кредитора, і страхування відповідальності боржника здійснюється з метою захисту майнових інтересів кредитора на випадок неплатоспроможності боржника. З позиції мети реалізації цього виду забезпечення виконання зобов'язання – це захист прав кредитора. Проблема у тлумаченні страхового законодавства. З одного боку, ст. 8 Закону України «Про страхування» визначає страховий ризик як подію, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, а з другого – у ст. 6 цього ж Закону серед видів добровільного страхування названо страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту), що може й залежати від волі позичальника.

Страхове забезпечення ґрунтується на чіткому визначенні страхових ризиків (конкретних подій, на випадок яких здійснюється страхування) і винятків (ризиків, настання яких не спричиняє зобов'язку страховика з виплати страхового відшкодування вигодонабувачеві). При цьому зобов'язок страховика обмежений страховою сумою, яка не може перевищувати розміру зобов'язань боржника, забезпечених страхуванням. А страхове відшкодування, виплачуване вигодонабувачеві, не може перевищувати розміру прямого збитку, що виник внаслідок невиконання боржником своїх зобов'язань. Непрямі збитки покриваються страхуванням, тільки якщо про це прямо зазначено у договорі страхування. В останньому мають знайти відбиток і підстави для відмови у виплаті страхового відшкодування страховиком, до яких належать: умисні дії вигодонабувача, спрямовані на настання страхового випадку; надання страховику явно неправдивих відомостей про об'єкт страхування; отримання вигодонабувачем повного відшкодування збитків від особи, яка винна в їх спричиненні; несвоєчасне повідомлення страховика про настання страхової події; створення перешкод страховику у встановленні обставин, характеру і розміру збитків; інші встановлені за домовленістю сторін. При цьому варто зазначити, що оцінка достовірності відомостей про об'єкт страхування здійснюється на підставі інформації, наданої страхувальником у заяві на страхування, яка є складовою частиною договору страхування.

Особливості страхування визначаються, насамперед, потребами ефективного управління фінансовими ризиками, яке має враховувати не

тільки фінансово-господарську діяльність боржника і кредитора загалом, обсяг і умови виконання ними відповідних зобов'язань, але й загальний рівень ризику виконання таких зобов'язань, оцінюваний страховиком на основі збору і аналізу статистичних даних. Як підкреслюється в науковій літературі, «системний комплексний підхід до оцінки ризиків виконання зобов'язань робить страхування одним із найефективніших способів забезпечення виконання зобов'язань, а його порівняно невисока ціна забезпечує доступність малому і середньому бізнесу» [8, с. 58].

На практиці страхова забезпечувальна конструкція застосовується зазвичай у вигляді страхування банками як страхувальниками своїх фінансових ризиків, пов'язаних зі своєчасним та повним виконанням зобов'язань позичальників за кредитними договорами. Зокрема, значного поширення набули так звані «генеральні договори страхування фінансових ризиків» між банками і страховими компаніями, які укладаються на певний строк із метою страхування майнових інтересів банку, пов'язаних зі своєчасним та повним виконанням фінансових зобов'язань позичальників перед страхувальниками за кредитними договорами споживчого кредиту. Завдяки цим договорам банки можуть розраховувати на своєчасне повернення виданих грошових коштів за кредитними договорами споживчого кредиту, а страхова компанія після задоволення вимоги банку повертає сплачену як страхове відшкодування суму з боржника та/або його поручителів.

Підтримуємо позицію тих дослідників, які вважають, що, як і у разі забезпечення зобов'язання порукою або гарантією, у разі страхування до страховика, який виконав свій обов'язок за забезпечувальним договором, переходить право вимоги до боржника в розмірі суми виконаного зобов'язання (виплаченого страхового відшкодування) [12, с. 403]. Останнє підкреслює спільну природу цих особистих (зобов'язальних) видів забезпечення, коли вимоги кредитора задовольняються шляхом виконання третьою особою обов'язку на вимогу кредитора замість боржника-порушника. А здійснення захисту зрештою відбувається коштом боржника шляхом задоволення ним регресної вимоги третьої особи (поручителя, гаранта, страховика).

Отже, виконання страхуванням як порукою і гарантією однакових функцій – стимулюючої та захисної та задоволення майнових інтересів кредитора у разі порушення зобов'язання боржником однаковим способом – шляхом надання йому виконання за порушенням боржником зобов'язанням за рахунок виконання обов'язку третьою особою – поручителем, гарантом чи страховиком дає змогу дійти висновку про однакову природу цих заходів, а саме про визнання їх особистими видами забезпечення виконання зобов'язання.

Література

1. Андросов С. М. Забезпечення виконання господарських зобов'язань у сфері банківського кредитування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2008. 20 с.
2. Брагинский М. И. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. Изд. доп., испр. Москва : Статут, 2003. 1055 с.
3. Страхування : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Київ : КНЕУ, 2002. 599 с.
4. Свириденко О. М. Страхование кредитных рисков. *Хозяйство и право*. 1996. № 7. С. 119–127.
5. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивілі. кодексу України. Київ : Істина, 2004. 928 с.
6. Юрченко О. О. Право на защиту и способы защиты охраняемого законом интереса в гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Краснодар, 2004. 18 с.
7. Латынцев А. В. Обеспечение исполнения договорных обязательств. Москва : Лекс-Книга, 2002. 285 с.
8. Сюсель І. Страхування / І. Сюсель, С. Єфімов. *Бізнес. Бухгалтерія*. 2004. № 30 (601). С. 58–61.
9. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др. ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2014. 672 с.
10. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Харків, 2018. 42 с.
11. Попов Ю. Страхування договірної «відповідальності». *Юридична газета*. 2003. 18 лип. С. 17.
12. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : монографія. Харків : Право, 2017. 472 с.

Анотація

Шимон Л. С. Про визнання страхування особистим видом забезпечення виконання зобов'язання. – Стаття.

У статті розглянута можливість визнання страхування одним з «інших» особистих видів забезпечення виконання зобов'язання, особливу увагу приділено страхуванню фінансових ризиків та страхуванню відповідальності.

Ключові слова: види забезпечення, кредитний договір, страхування відповідальності, захист кредитора.

Аннотация

Шимон Л. С. О признании страхования личным способом обеспечения исполнения обязательства. – Статья.

В статье рассмотрена возможность признания страхования одним из «других» личных способов обеспечения исполнения обязательства, особое внимание уделено страхованию рисков и страхованию ответственности.

Ключевые слова: способы обеспечения, кредитный договор, страхование ответственности, защита кредитора.

Summary

Shymon L. S. On the recognition of insurance as the special kind of ensuring of the obligation execution. – Article.

In the article the possibility of recognition of insurance as one of “other” special kinds of ensuring of the obligation execution has been considered, special attention is given to the financial risks insurance and liability insurance.

Key words: kinds of ensuring, credit contract, insurance of liability, creditor defence.